

OLUMLU DAVRANIŞ GELİŞTİRME ETKİNLİK PROGRAMININ, ÖĞRENCİLERİN ZORBALIK DAVRANIŞLARINI AZALTMADAKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Mustafa KALE¹, Serkan DEMİR²

¹ Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim

Dalı, Ankara, mkale@gazi.edu.tr

² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Çubuk Bilim ve Sanat Merkezi,

Ankara, serkandemirgazi@gmail.com

Özet

Bu araştırmanın genel amacı, uygulanan Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının (ODGEP), öğrencilerin zorbalık davranışlarının azaltılması ve zorbalık davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu araştırma, ODGEP'in, ilkököl öğrencilerinin, akran zorbalığı üzerindeki etkisini belirlemek üzere düzenlenen deneysel bir çalışmadır. Araştırmada gruplararası ve gruplarıçi karşılaştırmalar yapılacağı için yarı deneysel desenlerden, Ön Test – Son Test Kontrol Gruplu desen kullanılmıştır. Desende bağımlı değişken, öğrencilerin akran zorbalığı düzeyleri, bağımsız değişken ise akran zorbalığı üzerine etkisi incelenen “Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programı” sürecidir. Araştırmanın çalışma gruplarında, Ankara İli Çubuk İlçesinde bulunan bir ilkökulda, 4. sınıfa devam eden deney grubunda 36 (20 erkek, 16 kadın) ve kontrol grubunda 34 (16 erkek, 18 kadın) olmak üzere toplam 70 öğrenci yer almıştır. Araştırmada veriler, Pişkin ve Ayas (2007) tarafından geliştirilen "Akran Zorbalığı Ölçeği: Çocuk Formu" beşli Likert ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Pişkin ve Ayas'ın geliştirdiği ölçek 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçek kurban ve zorba ölçeği olarak düzenlenmiştir. Bu araştırmada sadece zorba ölçeği kullanılmıştır. ODGEP araştırmacılar tarafından akran zorbalığı davranışlarının önlenmesi ve azaltılması amacıyla geliştirilmiştir. Programın geliştirilme sürecinde 2 sınıf eğitimi, 2 psikolojik danışma ve rehberlik alanında uzman kişinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Program 6 hafta ve her hafta bir olmak üzere 6 etkinliğin yapılmasını öngörmektedir. Elde edilen veriler, normallik testleri sonucunda parametrik test kullanmaya uygun olup olmadığına bakıldıktan sonra, araştırmada cevabı aranan sorular bağlamında, gruplararası (deney-kontrol grupları) karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklem t Testi, gruplarıçi (öntest-sontest) karşılaştırmalar için de Bağımlı Örneklem t Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, hem deney grubu öntest ve sontest zorbalık puanları arasında hem de deney grubu sontest ve kontrol grubu sontest zorbalık puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı fark bulunmuştur. Sonuç olarak, uygulanan deneysel işlemin (ODGEP) olumlu etkilerinin olduğu, kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık davranışlarında herhangi bir değişim olmamasına rağmen deney grubunda önemli azalmaların görüldüğü söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Akran zorbalığı, ilkököl, olumlu davranış geliştirme

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF POSITIVE BEHAVIOR DEVELOPMENT ACTIVITY PROGRAM ON REDUCING STUDENTS' BULLYING BEHAVIORS

Abstract

The overall aim of this research is to examine the effect of the Positive Behavior Development Activity Program implemented on the reduction of students' bullying behaviors and their bullying behaviors. This research is an experimental study designed to determine the effect of the Positive Behavior Development Activity Program on primary school students' peer bullying. Since the intergroup and intragroup comparisons will be made in the research, the pretest-posttest control grouped pattern, which is one of the semi-experimental designs, was used. The pattern dependent variable is the “Positive Behavior Development Activity Program” process, which examines the peer bullying levels of the students, and the independent variable is the effect on peer bullying. In the study groups of the study, a total of 70 students, 36 (20 men, 16 women) and 34 (16 men, 18 women) in the experimental group attending the 4th grade in a primary school in Çubuk District of Ankara Province. In the study, the data were collected using the "Peer Bullying Scale: Child Form" five-point Likert scale developed by Pişkin and Ayas (2007). The scale developed by Pişkin and Ayas consists of 37 items. The scale was arranged as the victim and bully scale. In this research, only the bully scale was used. The Positive Behavior Development Program was developed by researchers to prevent and reduce peer bullying behaviors. During the development of the program, the wrestling of the expert in the field of 2 class

training, 2 psychological counseling and guidance was used. The program envisages 6 events, 6 weeks and once a week. After looking at whether the data obtained is suitable for using parametric tests as a result of normality tests, in the context of the questions sought in the research, Independent Samples t Test for intergroup (experiment-control groups) comparisons and Dependent Samples t Test for intragroup (pretest-posttest) comparisons has been analyzed. As a result, a statistically significant difference was found between both experimental group pretest and posttest bullying scores and between experimental group posttest and control group posttest bullying scores. It can be said that the experimental process (Positive Behavior Development Program) applied to this difference had positive effects and that there was a significant decrease in the experimental group of students in the experimental group, although there was no change in the bullying behavior.

Keywords: Peer bullying, primary school, positive behavior development

GİRİŞ

Sağlıklı toplum, sağlıklı bireylerden meydana gelir. Fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı bireyler yetiştirmek toplumun çağdaş ve müreffeh bir yaşam sürmesinin temel unsurlarındadır. Ancak günümüzde şiddet, zorbalık, istismar gibi konularda yaşanan sorunlarda büyük bir artış söz konusudur. Tüm dünyada 1970’li yıllardan günümüze zorbalık konusu araştırmalara konu olan ve yaygınlaşmakta olan bir sorundur (Özdiñer Arslan ve Savaşer, 2009; Üneri, 2011; Yılmaz ve Malkoç, 2020). Bu sorunun üstesinden gelebilmek için dünyada pek çok kurum ve kuruluş şiddetin önlenmesi konusunu ele almaktadır (Çalık vd., 2009). Eğitim kurumları da benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Özellikle okul çağındaki çocuklarda gözlenen akran zorbalığı, her geçen yıl artış gösteren, kısa ve uzun dönemde insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen sonuçlar doğuran bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Buluç, 2005; Albayrak, 2012; Türk Kurtça, Ermağan Çağlar ve Sanal Özcan, 2020). Akran zorbalığı öğrencinin özel gereksinimi sebebiyle; ailevi ya da çevresel faktörlerden dolayı, duygusal davranışsal bozukluklar sebebiyle okulda veya oyun esnasında ortaya çıkabilmektedir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020; Gür vd., 2020; Yılmaz ve Malkoç, 2020). Zorbalık daha güçlü olan kişi ya da kişilerin bilinçli ve sürekli bir şekilde güçsüz olana fiziksel, sosyal, psikolojik açıdan baskı kurmasını kapsamakta ve bu sürece zorba, kurban, zorba-kurban veya izleyici şeklindeki statülerde katılma durumu söz konusudur (Burnukara ve Uçanok, 2012; Gürhan, 2017). Zorbalık durumu, zorba, kurban, zorba-kurban ya da izleyici konumundaki kişileri olumsuz yönde etkileyen bir süreçtir (Özdiñer Arslan ve Savaşer, 2009; Yokoo, Wakuta ve Shimizu, 2018).

Özellikle okullarda öğrencilerin sergiledikleri akran zorbalığı, depresyon, karşı gelme vb. problemleri davranışlar, öğretmenleri zor durumda bırakabilmekte ve bu durumun öğrencilerde akademik ve sosyal açıdan olumsuz etkileri olabilmektedir (Wehby, Lane ve Falk, 2003; Çetiner, 2016). Akran zorbalığı ile duygusal ve davranışsal bozukluklar arasında anlamlı yönde belirgin bir ilişki bulunmakta ve böyle sorunları olan bireylerin topluma uyum sağlamaları zorlaşmaktadır (Ayanoğlu vd., 2019; Gür vd., 2020). Erken yaşlarda duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocukların yetişkinlikte ortaya çıkan olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar; okullarda akran zorbalığı ve duygusal ve davranışsal sorunların önüne geçebilmek için önleyici müdahale programlarına gereksinim duyulduğunu açıkça göstermektedir (Çetiner, 2016). Ancak okullarda genellikle şiddet, zorbalık vb. problemler ortaya çıktıktan sonra müdahale etmeye yönelik strateji geliştirme çalışmaları yapılmaktadır (Özdiñer Arslan ve Savaşer, 2009). Öğretmenler genellikle zorbalık durumlarında; sözel uyarı, bireysel görüşme, aile görüşmesi, özür diletme, idareye yönlendirme, rehberlik servisine yönlendirme, görmezden gelme, ceza ve ödül vb. yöntemlerini kullanmaktadırlar (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Öğretmenler açısından bakıldığında, öğrencilere sağlanan danışmanlık hizmetinde olumlu davranışların artırılması için yapılan etkinlikler de önemlidir.

Erken dönemde sağlanacak önleyici hizmetler, öğrencilerin olumlu davranış gösterme eğilimlerine katkı sağlayacaktır (Korkut, 2003). Akran zorbalığı ilkokulun son yıllarında ortaya çıkmaktadır (Doğan, 2010). İlkokul döneminde yapılacak önleyici çalışmalar sağlıklı bir toplumun geleceği açısından önemlidir.

Duygu ve davranış bozukluğu gösteren çocukların erken müdahalesine ilişkin birçok program geliştirilmesine, akran zorbalığına ilişkin yapılmış araştırmalara karşılık, özellikle Türkiye’de erken müdahaleye ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu, net bir önleme ve çözüm politikasının bulunmadığı görülmektedir (Coşgun Başar ve Özdemir, 2015, Türk Kurtça, Ermağan Çağlar ve Sanal Özcan, 2020). Ayrıca ilkokul öğrencilerinin içinde buldukları döneme ilişkin kazanımları gereken bir takım sosyal, duygusal öğrenme becerilerini yeterince edinmemiş olmaları düşündürücüdür (Çarkıt ve Bacanlı, 2020).

Tüm bireyler yaşamlarının çeşitli dönemlerinde kendilerini krize sürükleyecek, baş edilmesi güç olaylarla karşılaşabilirler (Özgüven ve Tuncer, 1997). Özellikle akran zorbalığı sürecinde, zorbalığı izleyen ve zorbalığa tanıklık eden öğrencileri de kapsayan grup rehberliği ve psikoeğitim programları düzenlenmesi gereklidir (Doğan, 2010; Chatters ve Zalaquett, 2018; Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Sığınmacı, özel gereksinimli öğrenciler de akran zorbalığı ya da duygusal ve davranışsal problemlerle karşılaşabilmekte, bu anlamda okullarda risk grubunda yer alan sığınmacı, özel gereksinimli vb. dezavantajlı grupta yer alan öğrencileri de kapsayacak şekilde ilkökul düzeyinde planlanan bir programa ihtiyaç olduğu düşünülmektedir (Conroy ve Brown, 2004; Çeri ve Özer, 2018; Ayanoğlu vd., 2019; Yılmaz ve Malkoç, 2020).

Bu kapsamda araştırma, öğrencilerin uyguladığı akran zorbalığı, duygusal ve davranışsal sorunlar gibi problemlerin önüne geçmek, öğrencilerde olumlu davranış sıklığını artırmak için “Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının (ODGEP) bu davranışları azaltmadaki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. ODGEP okulda öğrencilerin olumsuz davranışlarını ya da şiddet içeren davranışlarını azaltmaya dönük olarak tasarlanmış etkinlikleri içeren bir eğitim programıdır.

Bu çalışmanın genel amacı, uygulanan Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının öğrencilerin zorbalık davranışlarına etkisinin incelenmesidir. Deney grubunda ODGEP uygulaması gerçekleştirilmiş olup kontrol grubunda herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

Araştırmanın genel amacına ulaşabilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Deney ve kontrol grupları öntest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
2. Deney ve kontrol grupları sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
3. Deney grubu öntest ve sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
4. Kontrol grubu öntest ve sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının, ilkökul öğrencilerinin akran zorbalığı düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemek üzere düzenlenen deneysel bir çalışmadır. Araştırmada gruplararası ve grupları karşılaştırmalar yapılacağı için yarı deneysel desenlerden, Ön Test – Son Test Kontrol Gruplu desen kullanılmıştır. Desende bağımlı değişken, öğrencilerin akran zorbalığı düzeyleri, bağımsız değişken ise akran zorbalığı üzerine etkisi incelenen “ODGEP” sürecidir.

Çalışma Grupları

Araştırmanın çalışma gruplarında, Ankara İli Çubuk İlçesinde bulunan bir ilkökulda, 4. sınıfa devam eden deney grubunda 36 (20 erkek, 16 kadın) ve kontrol grubunda 34 (16 erkek, 18 kadın) olmak üzere toplam 70 öğrenci yer almıştır. Okulda bulunan 4 sınıftan en yüksek zorbalık düzeyine sahip olan sınıf, amaçlı örnekleme yapılarak deney grubu, kalan 3 sınıftan biri de seçkisiz yöntemle kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Tablo 1 incelendiğinde anne eğitim düzeylerinin, deney grubunda 2’si okuryazar değil, 5’i ilkökul, 8’i ortaokul, 13’ü lise ve 8’inin üniversite mezunu olduğu, kontrol grubunun 1’inin okuryazar değil, 6’sının ilkökul, 2’sinin ortaokul, 9’unun lise ve 16’sının üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerin anne-baba eğitim durumları

Grup	Eğitim	Okuryazar Değil	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
Deney	Anne	2	5	8	13	8
	Baba		1	14	7	14
Kontrol	Anne	1	6	2	9	16
	Baba		4	4	7	18

Aile gelir düzeylerine bakıldığında, deney grubundan 3'ünün 1-1999, 24'ünün 2000-3999 ve 9'unun 4000 TL ve üzeri, kontrol grubunun 21'inin 2000-3999 ve 13'ünde 4000 TL ve üzeri gelir grubunda yer aldıkları anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerin aile gelir durumları

Grup	Ailenin Gelir Düzeyi (TL)		
	1-1999	2000-3999	4000 ve üzeri
Deney	3	24	9
Kontrol	0	21	13

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler, Pişkin ve Ayas (2007) tarafından geliştirilen "Akran Zorbalığı Ölçeği: Çocuk Formu" beşli Likert ölçeği (araştırmacıların izni ile) kullanılarak toplanmıştır. Pişkin ve Ayas'ın geliştirdiği ölçek 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçek kurban ve zorba ölçeği olarak düzenlenmiştir. Bu araştırmada sadece zorba ölçeği kullanılmıştır. Zorba boyutunun iç tutarlık kat sayısı (*Cronbach's alpha*) 0,87 olarak ölçülmüştür. Ölçek 5 boyuttan oluşmaktadır fakat bu araştırmada analizler genel ortalamalar üzerinden yapılmıştır. Ölçekte puanlama ise "Hemen hemen her gün" 4, "Haftada en az bir defa" 3, "Ayda bir defa" 2, "Dönem boyunca bir defa" 1 ve "Hiçbir zaman" 0 puanla puanlanmıştır.

Olumlu Davranış Geliştirme Programı, araştırmacılar tarafından akran zorbalığı davranışlarının önlenmesi ve azaltılması amacıyla geliştirilmiştir. Programın geliştirilme sürecinde 2 sınıf eğitimi, 2 psikolojik danışma ve rehberlik alanında uzman kişinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Program her hafta bir olmak üzere toplamda 6 etkinliğin yapılmasını öngörmektedir.

Araştırma, 2018-2019 Eğitim Öğretim yılının 1. döneminde deney ve kontrol gruplarına ölçeğin (öntest) uygulanması ile başlamıştır. Araştırmanın deneysel işlemi olan "Olumlu Davranış Geliştirme Programı" öntest'lerin uygulanmasından 15 gün sonra başlamıştır. Program kapsamında yer alan etkinlikler, okul rehber öğretmenleri ve araştırmacılar tarafından deney grubunda yer alan 4. sınıf öğrencilerine uygulanmış, kontrol grubunda yer alan 4. sınıf öğrencileri ile herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Kontrol grubunda yer alan öğrenciler müfredat kapsamında yer alan eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. "Olumlu Davranış Geliştirme Programı" kapsamında deney grubu ile her hafta bir etkinlik yapılmıştır. Deney grubunda yer alan öğrencilerle her biri 30 dakika süren etkinlikler, 6 hafta boyunca uygulanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Program kapsamında yapılan etkinlikler

S.n.	Etkinlik adı	Uygulanan hafta	Süre
1	"Sınırlarımız Oyunu"	1. Hafta	30 Dakika
2	"Evimizin Resmini Çizelim"	2. Hafta	30 Dakika
3	"Kafa Resmi Çizelim"	3. Hafta	30 Dakika
4	"Origamiden Balık Yapalım"	4. Hafta	30 Dakika
5	"Taşları İnceleyelim"	5. Hafta	30 Dakika
6	"At Kurtul"	6. Hafta	30 Dakika

Uygulanan Etkinlikler

ODGEP kapsamında deneysel sürecin 1. haftasında "Sınırlarımız Oyunu" etkinliği, okulda arkadaşlarıyla oyun oynarken kurallara uyma (MEB, 2018a), yer değiştirme hareketlerini yapma (MEB, 2018b), ritim ve

müzik eşliğinde hareket etme (MEB, 2018b), oyunu belirlenen kurallara göre oynama (MEB, 2018b), kişisel ve genel alanını fark etme (MEB, 2018b), oyun müziklerine, özgün hareketlerle eşlik etme (MEB, 2018c), başkalarının haklarına saygı gösterme, başkalarına zarar vermeden haklarını kullanma, oyunlarda ve günlük yaşamda kurallara uymanın önemini kavratma, öğretimsel amaçlarını kazandırmak amacıyla yapıldı.

Etkinlik okulun kapalı spor salonunda gerçekleştirildi. Farklı renklerde, üzerlerinde öğrencilerin isimlerinin yazıldığı büyük boy fon kartonları, ses sistemi ve ses oynatıcı bir cihaz (bilgisayar, telefon, müzik çalar vb.) kullanıldı. Öğretime hazırlık aşamasında ses sistemi ve etkinliğe uygun müzik ve müzik çalar hazırlandı. Kartonlar öğrencilerin üzerine basmadan aralarından geçebileceği belli aralıklarla dizilerek öğrencilerin her birinin ismi bir kartona yazıldı. Öğretim sürecine geçildiğinde, öğrencilere; “Şimdi sizinle ‘Sınırlarımız’ adlı güzel bir oyun oynayacağız, oyunu oynarken uymanızı istediğim bazı kurallar var. Şimdi hepimiz bir gemiyle denizde seyahat ettiğimizi düşünelim. Her yolcu için kartonlarda ismimizin yazılı olduğu bir kayığın, denizde ayrıca yer aldığını hayal edelim, müzik durduğunda bir anda gemi su almaya başlıyor. Her birimizin denizde adımın yazılı olduğu kayığa geçmesi gerekiyor. Ancak müzik durduğunda gemiden kayıklara geçerken, kimsenin bir başkasının kayığına basmadan ve bir başkasına çarpmadan geçmesi gerektiğini unutmayalım. Müzik tekrar başladığında ise tekrar oyunun başlangıç alanına dans ederek ve kimseye çarpmadan, kimsenin kayığına dokunmadan geçeceğiz. Eğer yanlışlıkla çarparsak ya da arkadaşımızın kayığına basarsak, iki oyun turu sahil kenarında beklememiz ve sınır ihlali yapanları takip etmemiz gerekir.” Şeklinde oyunun kuralları anlatıldı ve uygulamalar yapıldı.

Öğretim sonu değerlendirme sürecinde öğrencilere, “Günlük hayatta da sınırlarımız var mıdır? Başkalarının sınırlarını ihlal etmek doğru mudur? Başkalarına ait eşyaları, yerleri izinsiz kullanmak sizce doğru mudur? Arkadaşlarımızla uyguladığımız etkinliklerde, oyunlarda sizce nelere dikkat etmeliyiz? Başkalarını rahatsız etmeden oyun oynamanın, etkinlik yapmanın kuralları sizce nelerdir? Kurallara uyarak oyun oynamak kendinizi nasıl hissettirdi? Sizce günlük yaşamda kurallara uymanın faydaları nelerdir? Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı.

Uygulanan etkinlik programı sürecinin 2. haftasında “Evimizin Resmini Çizelim” etkinliği, sözlü yönergeleri uygulama (MEB, 2018d), davranışlarının kendisini ve arkadaşlarını nasıl etkilediğini fark etme (MEB, 2018a), arkadaşlarının davranışlarının kendisini nasıl etkilediğini fark etme (MEB, 2018a), empati duygularını geliştirme, başkalarına ve eşyalarına zarar vermemeleri gerektiğini öğrenme, yapılan hataların bazen telafisinin mümkün olmadığını anlama, kendileri için olumsuz olmayan bir durumun başkaları için olumsuz olabileceğini öğrenmeleri, öğretimsel amaçlarını kazandırmak için yapıldı.

Etkinlik sınıfta gerçekleştirildi. Resim kâğıtları, farklı türlerden boya kalemleri hazırlandı. Öğretim sürecine geçildiğinde öğrencilere, “Şimdi sizinle evlerimizin resmini yapacağız. Sizden, istediğiniz türden boya kalemini kullanarak evlerinizin resmini çizmenizi istiyorum.” yönergesi verildikten sonra öğrencilerin çizdikleri resimleri yanlarındaki diğer öğrencilerle değiştirmeleri, arkadaşlarından aldıkları resimleri ise istedikleri gibi yırtmaları söylendi. Resimleri yırtılan öğrencilere kendilerini nasıl hissettikleri soruldu. Öğrencilerden gelen yanıtlar dinlendi. Öğrencilerin kendi resimlerini parçalanmış haliyle geri almaları söylendi. Parçalanmış olan resimlerini tekrar birleştirmeleri ve eski haline getirmeleri söylendi. Resimlerini birleştirip birleştiremedikleri, resimlerin eskisi gibi olup olmadığı soruldu.

Öğretim sonu değerlendirme aşamasında öğrencilere; “Bireyler kendisine ya da eşyalarına zarar verildiğinde kendisini nasıl hissederler? Başkaları size veya eşyalarınıza zarar verse kendinizi nasıl hissedersiniz? Başkalarına veya onlara ait eşyalara zarar vermek sizce doğru mudur? Başkalarının rahatsız olmaması için onlara nasıl davranmalıyız? Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı.

Uygulanan etkinlik programının 3. haftasında “Kafa Resmi Çizelim” etkinliği, sözlü yönergeleri uygulama (MEB, 2018d), yapılan etkinliklerde grupta çalışma kurallarına uyma (MEB, 2018a), birlikte hareket ederek kimseyi dışlamadan ortaya bir ürün koyma, yapılan eserleri sergilemekten ve paylaşmaktan zevk duyma, diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılama (MEB, 2018e), arkadaşlık sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları kavrama (MEB, 2018a) öğretimsel amaçlarını kazandırmak için yapıldı.

Etkinlik sınıfta gerçekleştirildi. Resim kâğıtları, farklı türlerden ve renklerden boya kalemleri hazırlandı. Öğretim sürecinde öğrencilere; “Şimdi size söylediklerimi sırasıyla yapmanızı istiyorum. Önünüzdeki resim kâğıtlarına istediğiniz boya kalemi ile sadece baş çizmenizi istiyorum. Baş resmini çizenler önlerindeki kâğıdı yan sırada oturan öğrenci ile değişsinler. Şimdi önünüzdeki kâğıda iki göz çizmenizi ve

kâğıtları bu defa diğer arkadaşlarınızla değişmenizi istiyorum. Önünüze gelen kâğıda bu defa kaş ve kirpikler çizmenizi ve tekrar kâğıtlarınızı başka öğrencilerle değişmenizi istiyorum. Değiştiğiniz kâğıda bu defa burun çizmenizi ve tekrar değişerek bu defa kâğıda iki kulak çizmenizi istiyorum. Son olarak ortaya çıkan kafa resimlerini panoya asmanızı istiyorum.” yönergeleri verildi. Öğrencilere arkadaşları ile oluşturdukları kafa resimlerini yaparken neler hissettikleri soruldu. Öğrencilere hep birlikte resim yapmanın kendilerini nasıl hissettirdiği soruldu. Öğrencilerin hep beraber oluşturdukları kafa resimlerini panoda sergilemenin neler hissettirdiği soruldu.

Öğretim sonu değerlendirmesinde öğrencilere; “Arkadaşlarınızın bazılarını oynadığımız oyuna katmazsanız kendisini nasıl hisseder? Başkaları sizi oyunlarına katmazsa kendinizi nasıl hissedersiniz? Başkalarını oyunumuza katmamak sizce doğru mudur? Tüm arkadaşlarımızın birlikte yapabileceği etkinlik ve oyunlar oynamak sizce eğlenceli midir? Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı.

Uygulanan programın 4. haftasında “Origamiden Balık Yapalım” etkinliği, diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılama (MEB, 2018e), bireysel farklılıklara saygı duyma (MEB, 2018a), katılımlı dinleme (MEB, 2018d), origami tekniği ile balık yapma, üç boyutlu çalışma oluşturma (MEB, 2018f), söylenen yönergeleri sırasıyla uygulama (MEB, 2018d), yaptıkları eserleri sergilemekten zevk duyma, kendisiyle akranları arasındaki benzer ve farklı yönleri ayırt etme (MEB, 2018a), kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyma (MEB, 2018e) öğretimsel amaçlarını kazandırmak için yapıldı.

Etkinlik sınıfta gerçekleştirildi. Kare şeklinde farklı renklerde el işi kâğıtları, hareketli gözler, yapıştırıcı. “Küçük Mor Balık (Çınaroğlu, 2016)” kitabı etkinlik öncesinde hazırlandı. Öğretim sürecine geçildiğinde, “Küçük Mor Balık” adlı kitap etkileşimli okuma yöntemi ile okundu. Etkinlik aşamasında öğrencilere; “Şimdi size söylediklerimi sırasıyla yapmanızı istiyorum. Önünüzdeki el işi kâğıtlarından istediğiniz rengi seçin. Benimle birlikte kâğıdınızı aşamalara dikkat ederek aynı şekilde katlayın. Kuyruk kısımlarını farklı renk ve desende yapabilirsiniz. Şimdi oluşan balığa hareketli gözlerden yapıştırın. Şimdi aynı renkte oluşturulan balıklar yan yana gelsinler. Şimdi de kuyruğu aynı olanlar bir araya gelsinler.” Yönergeleri verildi. Öğrencilere arkadaşları ile oluşturdukları balıkların benzer ve farklı yönleri soruldu. Öğrencilerin oluşturdukları balıklar panoda sergilendi.

Öğretim sonu değerlendirme aşamasında, öğrencilere; “Oluşturduğumuz balıklarda olduğu gibi biz insanların da benzer ya da farklı yönlerimiz var mıdır? Başkaları sizi farklılığımızdan dolayı oyunlarına katmazsa kendinizi nasıl hissedersiniz? Başkalarını farklı özelliklerinden dolayı oyunumuza katmamak sizce doğru mudur? Herkes aynı özelliklere sahip olsa sizce ne olurdu? Herkesin farklı özelliklere ve yeteneklere sahip olması hayatımıza ne katar? Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı.

Uygulanan program sürecinin 5. Haftasında “Taşları İnceleyelim” etkinliği diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılama (MEB, 2018e), katılımlı dinleme (MEB, 2018d), inceleme ve araştırma yapma (MEB, 2018e), güçlü yönlerini ve güçlendirilmesi gereken yönlerini fark etme (MEB, 2018a), her bireyin farklı bir yeteneği olabileceğini keşfetme, öz saygı geliştirme, öğretimsel amaçlarını kazandırmak için yapıldı.

Etkinlik okulun bahçesinde ve sınıfta gerçekleştirildi. Büyüteç ve “Taşlangoz’un Masalı (Özkan ve Konar Özkan, 2016)” kitabı etkinlik öncesinde hazır bulunduruldu. Öğretim sürecine geçildiğinde, okul bahçesinde öğrencilerle beraber farklı boyut ve renklerde birkaç tane taş bularak sınıfa dönüldü. Daha sonra öğrencilerin önce çıplak gözle daha sonra büyüteçle ellerindeki birkaç taşı inceleyerek her bir gözlemde taşların özelliklerini not etmeleri istendi. Büyüteçle bakmadan önce ve baktıktan sonra hangi farklı özellikleri keşfettileri soruldu. Öğrencilerden gelen yanıtlar dinlendi. Daha sonra öğrencilere taşla ilgili bir masal okunacağı söylendi. Öğrencilere; “Taşlangoz’un Masalı (Özkan & Konar Özkan, 2016)” adlı kitap etkileşimli olarak okundu.

Öğretim sonu değerlendirme aşamasında, öğrencilere; “Taşlangoz ve tavşanın özellikleri nelerdir? “Taşlangoz tavşan kadar hızlı olsa ne olurdu? İnsanların da farklı özellik ve yetenekleri var mıdır? Herkesin farklı bir yeteneğe sahip olmasının faydaları neler olabilir? Peki bizim kendimizde keşfetmediğimiz yeteneklerimiz olabilir mi? Var olan yeteneklerimizi ortaya çıkarmak için neler yapabiliriz? Bir arkadaşımız herhangi bir etkinliği başaramazsa ona ne söylemeliyiz? Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı.

Uygulanan etkinlik programının 6. Haftasında, son etkinlik olarak “At Kurtul (Erdoğan, 2019)” etkinliği, öğrencilerin olumlu ve olumsuz özelliklerini fark etme, güçlü yönlerini ve güçlendirilmesi gereken yönlerini fark etme (MEB, 2018a), öz eleştiride bulunma, kendini değerlendirme ve değiştirme fırsatı bulma öğretimsel amaçlarını kazandırmak için yapıldı.

Etkinlik sınıfta gerçekleştirildi. 1 adet kalp şeklinde kesilmiş ve 1adet de çöp kutusu şeklinde kesilmiş olmak üzere her öğrenciye yetecek kadar not kâğıdı ve bir kalem hazırlandı. Öğretim sürecinde öğrencilere; “Sizlere dağıtmış olduğum kâğıtlardan kalp şeklinde olana kendinizle ilgili üç olumlu özelliğinizi yazmanızı istiyorum. Herkes yazdıktan sonra, kalp şeklindeki kâğıdını avucuna koysun, onu sevsin ve kalbine koysun. Bir süre sonra şimdi de diğer kâğıda kendinizle ilgili üç olumsuz özelliğinizi yazmanızı istiyorum” yönergeleri verildi. Öğrenciler olumsuz özelliklerini de yazdıktan sonra, olumsuz özelliklerin yazıldığı çöp kovası şeklindeki kâğıdın buruşturulması ve tüm öğrencilerin aynı anda çöpe doğru fırlatması ile etkinlik tamamlandı.

Öğretim sonu değerlendirme bölümünde öğrencilere; “Olumlu ve olumsuz özelliklerinizi yazarken en çok hangisinde zorlandınız? Olumsuz özelliklerinizi atıp kurtulduğunuzda neler hissettiniz? İnsanlar sizce zaman zaman olumlu ve olumsuz yanlarını sorgulamalı mıdır?” Soruları öğrencilere yöneltildi. Doğru ya da yanlış cevaplar dinlenerek, öğrencilerin doğru cevapları bulmaları sağlandı. Son olarak öğrencilere “Sizinle çok güzel etkinlikler yaptık. Olumsuz özelliklerinizden artık kurtuldunuz, bundan sonra sizlerin farklılıklara saygı duyarak birlikte çok güzel etkinlikler yapacağınızı ümit ediyorum.” dedikten sonra “şimdi herkes kendisini alkışlasın.” diyerek çalışma bitirildi.

Verilerin Analizi; Deney grubu ile gerçekleştirilen “Olumlu Davranış Geliştirme programının bitiminden 2 hafta sonra “Akran Zorbalığı Ölçeği: Çocuk Formu” deney ve kontrol gruplarına sontest olarak tekrar uygulandı. Elde edilen veriler, normallik testleri sonucunda normal dağılım özelliği gösterdiğinden, araştırmada cevabı aranan sorular bağlamında, gruplararası (deney-kontrol grupları) karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklem t Testi, grupları içi (öntest-sontest) karşılaştırmalar için de Bağımlı Örneklem t Testi kullanılarak analiz edildi.

BULGULAR

1. Deney ve Kontrol grupları öntest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır? Sorusuna ilişkin bulgular

Deney ve kontrol grupları öntest zorbalık puanları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını anlamak için Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Tablo 4 incelendiğinde, Deney ve kontrol grupları öntest zorbalık puanları arasında [$t(68)=-2.940$; $p=.004$] istatistiki olarak anlamlı farkın olduğu ($p<.05$) görülmektedir. Deney grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=2.12$, kontrol grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları aritmetik ortalamasının ise $M=1.74$ olduğu görülmektedir (Tablo 4). Deney grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları ortalaması daha yüksektir. Deneysel işlem başlamadan önce deney grubu zorbalık düzeyinin yüksek olduğu ve bunun istatistiki olarak kontrol grubu zorbalık düzeyinden anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Deney ve Kontrol grupları öntest zorbalık puanlarına ilişkin bağımsız örneklem t-testi sonuçları.

Öntest	N	M	S	df	t	P
Deney Grubu	36	2.12	.55	68	-2.940	.004
Kontrol Grubu	34	1.74	.53			

2. Deney ve kontrol grupları sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır? Sorusuna ilişkin bulgular

Deney ve kontrol grupları sontest zorbalık puanları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını anlamak için Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde, Deney ve kontrol grupları sontest zorbalık puanları arasında [$t(65)=.019$ $p=.985$] istatistiki olarak anlamlı farkın olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Deney grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=1.68$ iken kontrol grubu öğrencilerinin sontest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=1.68$ 'dir (Tablo 5). Deney

ve kontrol grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları birbirine eşit çıkmıştır. Deney ve kontrol grubu öntest zorbalık puanları arasında çıkan istatistiki anlamlı fark düşünüldüğünde, sontest zorbalık puanları arasında bu farkın kapanması yapılan Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programı çalışmalarının olumlu sonuç verdiğini, deney grubu zorbalık puanlarında önemli düzeyde azalma meydana geldiğini göstermektedir.

Tablo 5. Deney ve kontrol grupları sontest zorbalık puanlarına ilişkin bağımsız örneklem *t*-testi sonuçları.

Sontest	N	M	S	df	<i>t</i>	P
Deney Grubu	34	1.68	.50	65	.019	.985
Kontrol Grubu	33	1.68	.62			

3. Deney grubu öntest ve sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır? Sorusuna ilişkin bulgular

Deney grubu öntest-sontest zorbalık puanları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını anlamak için Bağımlı Örneklem *t* Testi yapılmıştır. Tablo 6 incelendiğinde, Deney grubu öntest-sontest zorbalık puanları arasında [$t(33)=-3.074$, $p=.004$] istatistiki olarak anlamlı farkın olduğu ($p<.05$) görülmektedir. Deney grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=2.11$ iken sontest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=1.68$ 'e düşmüştür (Tablo 6). Deney grubu öğrencilerinin öntest ve sontest puanları arasında istatistiki olarak anlamlı farkın kaynağı sontest puanlarında meydana gelen azalmadır. Deneysel işlem olan Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programı çalışmalarının deney grubu sontest puanlarında anlamlı bir farklılığa yol açtığı, dolayısıyla da öğrencilerin zorbalık davranışlarında bir azalmaya neden olduğu gözlenmiştir.

Tablo 6. Deney grubu öntest ve sontest zorbalık puanlarına ilişkin bağımlı örneklem *t*-testi sonuçları.

	N	M	S	df	<i>t</i>	P
Deney Grubu Öntest	34	2.11	0.56	33	3.074	.004
Deney Grubu Sontest	34	1.68	0.50			

4. Kontrol grubu öntest ve sontest zorbalık puanları arasında anlamlı fark var mıdır? Sorusuna ilişkin bulgular

Kontrol grubu öntest-sontest zorbalık puanları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını anlamak için Bağımlı Örneklem *t* Testi yapılmıştır. Tablo 7 incelendiğinde, Kontrol grubu öntest-sontest zorbalık puanları arasında [$t(32)=.432$, $p=.668$] istatistiki olarak anlamlı farkın olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Kontrol grubu öğrencilerinin öntest zorbalık puanları aritmetik ortalaması $M=1.74$ iken sontest puanları aritmetik ortalaması $M=1.68$ 'dir (Tablo 7). Kontrol grubu öğrencilerinin öntest ve sontest puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir değişim olmamış, hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır.

Tablo 7. Kontrol grubu öntest ve sontest zorbalık puanlarına ilişkin bağımlı örneklem *t*-testi sonuçları.

	N	M	S	df	<i>t</i>	P
Kontrol Grubu Öntest	33	1.74	0.54	32	.432	.668
Kontrol Grubu Sontest	33	1.68	0.62			

SONUÇ ve TARTIŞMA

Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının, öğrencilerin zorbalık davranışlarının azaltılması ve zorbalık davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla 6 hafta boyunca deney grubundaki öğrencilerle etkinlikler yapılmıştır. Kontrol grubu ile ayrıca bir etkinlik yapılmamıştır. Araştırma yarı deneysel desenlerden, Ön Test – Son Test Kontrol Gruplu Desen kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada deneysel işlem öncesi, başlangıç düzeyini belirlemek amacıyla yapılan deney ve kontrol grupları öntest zorbalık puanları arasında yapılan analizler sonucunda, istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Deney grubu ortalamasının daha yüksek olduğu dikkate alındığında, deney grubunun zorbalık düzeyinin yüksek olduğu, bu grupta zorbalık davranışlarının daha sık yapıldığı görülmektedir.

Deney grubuna deneysel işlem olan ODGEP çalışmaları yapıldıktan sonra, gelinen son noktayı belirlemek için yapılan deney ve kontrol grupları son test puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunamamış ve bu farkın kapanması deney grubu son test zorbalık puanlarında meydana gelen düşüş ile gerçekleşmiştir. Chatters ve Zalaquett (2018) tarafından yapılan araştırmada akran zorbalığının önlenmesi amacıyla gerçekleştirilen eğitim programı uygulamalarında da bu araştırma sonuçlarına paralel bulgular elde edilmiştir. Kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık puanları hemen hemen aynı düzeyde kalırken, deney grubu öğrencilerinin zorbalık puanları ciddi anlamda düşmüştür. ODGEP çalışmalarının zorbalık davranışlarını azaltmada olumlu yönde katkıda bulunduğu söylenebilir. Akran zorbalığının azaltılmasına yönelik yapılan başka araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir (Olweus, 1995; Albayrak, 2012, s. 83; Gökçaya ve Tekinsav Sütcü, 2018; Akay, 2019).

Deney grubu öntest ve son test zorbalık puanları arasında da yine istatistiki olarak anlamlı farkın olduğu görülmüştür. Bu fark deneysel işlemin etkisiyle düşen son test zorbalık puanları lehinedir. Deney grubu son test zorbalık puanları, öntest zorbalık puanlarına göre ciddi anlamda düşmüştür. Bu durum deney grubuna uygulanan ODGEP çalışmalarının deney grubu öğrencilerinin zorbalık davranışlarının azaltılmasına katkı sağladığı ve öğrenci davranışlarının olumlu yönde etkilendiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yokoo, Wakuta ve Shimizu (2018) tarafından yapılan araştırmada, ilkökula devam eden 357 kontrol ve deney grubunda yer alan öğrenciye yönelik, akran zorbalığı farkındalıklarının artırılması ve akran zorbalığını önlemek için yapılabileceklerin yer aldığı video animasyonlar izlettirilmiş ve video yönteminin öğrencilerin akran zorbalığı konusundaki farkındalıklarını artırdığı, ancak 3 ay sonra bu farkındalığın azaldığı belirlenmiştir. Olweus, Solberg ve Breiv (2020) yaptıkları araştırmada, Olweus Zorbalık Önleme Programını (OBPP) rutin bir şekilde kullanan okullarda, öğrencilerin zorbalık yapma olasılığının % 40 daha düşük olduğu sonucunu bulmuşlardır. Bu anlamda yapılan araştırmada gerçekleştirilen etkinliklerin belirli sürelerle tekrar edilmesi, öğrencilerin akran zorbalığının azaltılması için edindikleri olumlu davranışsal kazanımların kalıcı olmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmada cevabı aranan son soruya ilişkin kontrol grubu öntest ve son test zorbalık puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık puan ortalamaları hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. Bu sonuçlar ışığında kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık davranışlarında bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Farklı araştırma bulguları özellikle ilkökulların son sınıflarında akran zorbalığının arttığı ya da ortaya çıktığını ortaya koymaktadır (Doğan, 2010; Kale ve Demir, 2017; Akay, 2019). Bu anlamda ilkökulların 1. sınıflarından itibaren öğrencilere olumlu davranış kazandırma ve akran zorbalığını önleyici programların uygulanması önerilebilir.

Sonuç olarak, hem deney grubu öntest ve son test zorbalık puanları arasında hem de deney grubu son test ve kontrol grubu son test zorbalık puanları arasında bulunan istatistiki anlamlı fark, uygulanan deneysel işlemin (ODGEP) olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir. Kontrol grubu öğrencilerinin zorbalık davranışlarında anlamlı bir değişim olmamasına rağmen deney grubunda yer alan öğrencilerin zorbalık davranışlarında önemli azalmaların görüldüğü söylenebilir. Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programının, bu çalışmalar ışığında daha da geliştirilmesi ile birçok konuda öğrencilerin olumlu davranışlarını artırıcı yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan araştırmada deney grubunda yer alan öğrencilerin zorbalık davranışlarında anlamlı bir düzeyde azalma görülmüştür. Uygulanan Olumlu Davranış Geliştirme Etkinlik Programı (ODGEP) ile okullarda artan şiddet olaylarının önlenmesi çalışmalarına katkı sağlanabilir. Milli Eğitim Bakanlığı yapılan araştırmadaki etkinliklerden yola çıkarak, öğretim programlarını destekleyerek, ders kitaplarında benzer etkinliklere yer verebilir. Okullarda yönetici ve öğretmenlerin de katılım gösterdiği programlar tasarlanarak uygulanabilir. Bu araştırma tek okul ve bir sınıfta yapılan 6 etkinlikle sınırlıdır. Benzer çalışmalar farklı illerde ve bölgelerde birden fazla okul ve sınıfı kapsayacak şekilde yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, S. (2012). *Okulda Uygulanan Zorbalığı Önleme Programının Zorbalığın Azaltılmasında Etkisi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akay, Y. (2019). İlkokul Öğrencilerine Yönelik Geliştirilen Duygusal Farkındalık Etkinliklerinin Akran Zorbalığını Önlemede Etkisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 44(200), 205-227. DOI: 10.15390/EB.2019.8093
- Ayanoğlu M., Boğa E., Kay M.,A., İnci R., Tarkoçin S., Kaçmaz C., Temiz A. ve Göğebakan Ş. (2019). Çocukluk Döneminde Görülen Duygusal ve Davranışsal Sorunlarla İlgili Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(2), 196-210. doi: 10.33715/inonusaglik.654600
- Buluç, B. (2005). Televizyonlarda Yer Alan Şiddet İçeren Programların Okulda Şiddete Etkisi ve Şiddet Önleme Amacıyla Okul Yöneticilerinin Alabileceği Önlemler. *Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Dergisi*, 7 (14), 44-73.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). İlk ve Orta Ergenlikte Akran Zorbalığı: Gerçekleştiği Yerler ve Baş Etme Yolları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15 (29), 68-82.
- Chatters, S., J. ve Zalaquett, C., P. (2018). Bullying Prevention and Prejudice Reduction: Assessing the Outcome of an Integrative Training Program. *The Journal of Individual Psychology*, 74(1), 20-37.
- Conroy, M. A. ve Brown, W. H. (2004). Early Identification, Prevention, and Early Intervention with Young Children at Risk For Emotional Or Behavioral Disorders: Issues, Trends, and a Call For Action. *Behavioral Disorders*, 29(3), 224-236. doi:/10.1177/019874290402900303
- Coşgun Başar, M. ve Özdemir, S. (2015). Duygusal ve Davranışsal Bozukluğu olan Çocuklar için Başarıya İlk Adım Erken Müdahale Programı Uygulamalarının Gözden Geçirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 176-197 doi: 10.7822/omuefd.34.1.11
- Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T. ve Kandemir, M. (2009). İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Zorbalık Statülerinin Okul İklimi, Prososyal Davranışlar, Temel İhtiyaçlar ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15 (60), 555-576.
- Çarkıt, E. ve Bacanlı, F. (2020). Okullarda Akran Zorbalığı: Öğretmen Görüşlerine Göre Nitel Bir Çalışma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 2547-2583. DOI: 10.26466/opus.644848
- Çınaroğlu, A. (2016) *Küçük Mor Balık* (4. Baskı). İzmir: Uçanbalık Yayıncılık.
- Çeri, V. ve Özer, Ü. (2018). Türkiye’deki Bir Sığınmacı Kampında Yaşayan Bir Grup Çocuk ve Ergende Gözlenen Duygusal ve Davranışsal Sorunlar. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(4), 419-426.
- Çetiner, Ö. (2016). *Duygusal ve Davranışsal Bozukluk Açısından Risk Altında Olan İlkokul Öğrencilerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, A. (2010). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(3), 149-162.
- Erdoğan, T. (2019). Milli Eğitim Bakanlığı ve Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu. “Oyun Yoluyla Türkçe Öğretimi” Öğretmen Semineri. Tolga Erdoğan’ın Drama Etkinlikleri Atölyesi, Bursa.
- Gökkaya, F. ve Tekinsav Sütcü, S. (2018). İlköğretim Öğrencilerinde Zorbalık Eğilimini Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. 43(193), 91-108. DOI:10.15390/EB.2018.6731
- Gür, N., Eray, Ş., Makinecioğlu, İ., Sığırlı, D. ve Vural, A., P. (2020). Akran Zorbalığı ile Aile Duygu Dışa Vurumu ve Psikopatoloji Arasındaki İlişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(1),77-86.
- Gürhan, N. (2017). Her Yönü ile Akran Zorbalığı. *Türkiye Klinikleri J Psichiatri Nurs-Special Topics*, 3(2),175-81.

- Kale, M., ve Demir, S. (2017). İlkokul Öğrencilerinin Akran Zorbalığına İlişkin Görüşlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi* 10(3), 74-85.
- Korkut, F. (2003). Rehberlikte Önleme Hizmetleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 441-452.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). Hayat Bilgisi Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). Beden Eğitimi ve Oyun Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018c). Müzik Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018d). Türkçe Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018e). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018f). Görsel Sanatlar Öğretim Programı. Erişim: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Olweus, D. (1995). Bullying or Peer Abuse at School: Facts and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 196-200.
- Olweus, D., Solberg, M., E. ve Breiv, K. (2020). Long-Term School-level Effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian Journal of Psychology*, 61, 108–116. DOI: 10.1111/sjop.12486
- Özdiñer Arslan, S. ve Savaşer, S. (2009). Okulda Zorbalık. *Milli Eğitim Dergisi*, 184, 218-227.
- Özğüven, H., D. ve Tuncer, E., T. (1997). Uyum Bozukluğu. *Kriz Dergisi* 5 (2), 87-94. Pişkin, M. ve Ayas, T. (2011). Akran zorbalığı ölçeği: Çocuk formu. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-12.
- Özkan, Y., Ü. ve Konar Özkan, E. (2016). *Taşlangoz'un Masalı* (2. Baskı). İstanbul: Erdem Çocuk
- Türk Kurtça, T., Ermağan Çağlar, E. ve Sanal Özcan, Y. (2020). Akran zorbalığı ve travma sonrası stres bozukluğu arasındaki ilişkinin gözden geçirilmesi. *Kastamonu Education Journal*, 28(2), 584-595. doi:10.24106/kefdergi.693410
- Üneri, Ö., Ş. (2011). Çocuklarda Akran Zorbalığı. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24, 352-353. DOI: 10.5350/DAJPN2011240413
- Wehby, J. H., Lane, K. L. ve Falk, K. B. (2003). Academic Instruction For Students with Emotional and Behavioral Disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 11(4), 194-197. doi:10.1177/10634266030110040101
- Yılmaz, Z. H. ve Malkoç, A. (2020). Teachers' Opinions on Being Exposed to Bullying of Students With Intellectual Disability in Inclusive Classes. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 92-111. Doi: 10.24315/tred.540609
- Yokoo, M., Wakuta, M. ve Shimizu, E. (2018). Educational Effectiveness of a Video Lesson for Bullying Prevention. *Children ve Schools*, 40(2), 71-79. <https://doi.org/10.1093/cs/cdy001>